प्रथमः भागः

१. सादरं समीयताम्

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

प्रधानाध्यापकः - अद्य अस्माकं सर्वेषामपि शुभदिनम् । किमर्थमिति जानन्ति वा ?

छात्राः - जानीमः । अद्य वीरविजयदिवसः अस्ति ।

प्रधानाध्यापकः - सत्यमुक्तम् । बहूनां वीरसैनिकानां त्यागेन पराक्रमेण च विदेशीयेभ्यः अस्माकं देशः रक्षितः अस्ति । तादृशानां वीरसैनिकानां सम्माननम् अस्माभिः कर्तव्यम् ।

अतः तेषु अन्यतमं कञ्चन वीरसैनिकम् अतिथिरूपेण वयं विद्यालयं प्रति आहूतवन्तः। इदानीन्तने समारोहे प्रथमं सांस्कृतिककार्यक्रमाः। तदनन्तरम् अतिथिमहोदयस्य प्रेरणात्मकं भाषणं च भवति ।

(सांस्कृतिककार्यक्रमानन्तरम्)

वीरसैनिकः - प्रियच्छात्राः । भवतां प्रदर्शनम् अद्भुतम् अस्ति । अहम् एकं देशभक्तिगीतं गायामि । भवन्तः प्रथमं शृण्वन्तु, ततः अनुगायन्तु ।

प्रश्नाः

१. कस्मिन् सन्दर्भे एषः प्रसङ्गः दत्तः अस्ति ?
२. प्रधानाध्यापकः किमर्थं सभाम् आयोजितवान् ?
३. छात्राः किं श्रोतुम् उद्युक्ताः आसन् ?

उद्देश्यम्

★ विभिन्नगीतैः भाषाध्ययने अभिरुचेः उत्पादनम् । देशभक्तिसंवर्धनम् ।
★ संस्कृतसरलतायाः निरूपणपुरस्सरं भावविनिमयसम्पादनम् ।

पृष्ठभूमिः

बहूनि वर्षाणि यावत् वैदेशिकैः आक्रान्तः भारतदेशः बहूनां त्यागनिरतानां महापुरुषाणां त्यागेन स्वातन्त्र्यं प्राप्तम् । परं स्वातन्त्र्यानन्तरमपि कतिपयविदेशीयैः पीड्यमानः अस्ति अस्माकं भारतदेशः । तादृशे सन्दर्भे अपि १९९९ वर्षे पुनः अस्माकं कतिपयदेशभक्तानां वीरसैनिकानां पराक्रमेण त्यागफलेन देशः सुरक्षितः अस्ति । देशरक्षणं कथं करणीयमिति तदर्थं किमपेक्षितमिति गीतरूपेण उक्तमस्ति । तद्वयम् इदानीं जानीमः।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगाहनम् अभिवर्धयन्तु ।

©SCERT not to be republished

सादरं समीयताम्
वन्दना विधीयताम्
श्रद्धया स्वमातृभूसमर्चना विधीयताम् ।

आपदो भवन्तु वा
विद्युतो लसन्तु वा
आयुधानि भूरिशोऽपि मस्तके पतन्तु वा ।

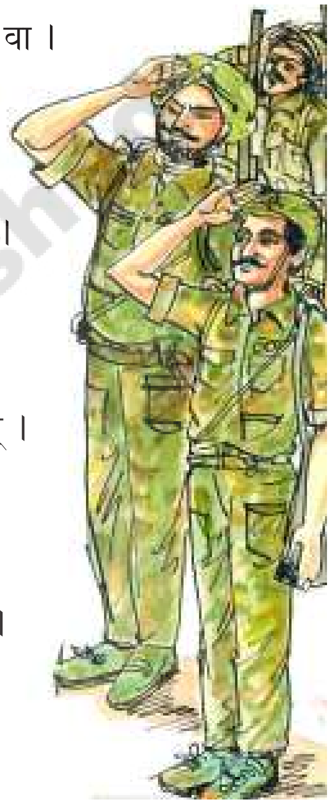

धीरता न हीयताम्
वीरता विधीयताम्
निर्भयेन चेतसा पदं पुरो निधीयताम् ।

प्राणदायिनी इयम्
त्राणदायिनी इयम्
शक्तिभुक्तिमुक्तिदा सुधाप्रदायिनी इयम् ।

एतदीयवन्दने
सेवनेऽभिनन्दने
साभिमानमात्मनो जीवनं प्रदीयताम् ।।

।। पण्डित वासुदेवद्विवेदी ।।

© SCERT not to be republished

सारांशः

भवन्तः सर्वे परस्परादरेण सङ्गच्छन्तु । भारतमातरं नमन्तु । मातृभूमिं श्रद्धया अर्चन्तु । बहूनि कष्टानि भवन्तु नाम, आयुधानि मस्तके पतन्तु नाम, तथापि धैर्यं मा त्यजन्तु, वीरत्वं दर्शयन्तु, भयं विना अग्रे सरन्तु । एषा भारतमाता प्राणदायिनी, रक्षणदायिनी च । एषा शक्तिं भुक्तिं, मुक्तिं, अमृतं च ददाति । ईदृश्याः अस्याः भारतमातुः वन्दने, सेवने, अभिनन्दने च आत्मनः जीवनं सगर्वं समर्पयन्तु ।

एतानि कुर्वन्तु

I. शृण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) गीतमिदं किं बोधयति ?

आ) देशरक्षणाय जीवनम् अर्पितवन्तम् एकं देशभक्तम् उद्दिश्य वदन्तु ।

इ) भवन्तः देशं किमर्थम् प्रीणन्ति ?

ई) एतस्य गीतस्य गानेन भवन्तः किमपि अन्यत् देशभक्तिगीतं स्मरन्ति चेत् तत् गायन्तु ।

उ) गीते देशः अस्मभ्यं किं किं यच्छतीति वर्णितम् ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठस्थानि अनुस्वारान्त-'म्'अन्तपदानि चित्वा तेषामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु । लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तानां वाक्यानां समानार्थकसंस्कृतवाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

१) ధైర్యాన్ని వీడకండి.

२) నిర్భయంగా అడుగు ముందుకు వేయండి.

३) జీవితాన్ని అర్పించండి.

४) భారతమాత ముక్తినిస్తుంది.

इ) अधः दत्तं श्लोकं पठित्वा दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

चन्दनं शीतलं लोके चन्दनादपि चन्द्रमाः ।
चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये शीतला साधुसंगतिः ॥

१) लोके किं शीतलम् ?

२) चन्दनादपि कः शीतलः?

३) चन्द्रचन्दनाभ्याम् अपि अत्यन्तं का शीतला ?

४) अस्य श्लोकस्य शीर्षिकां सूचयन्तु ।

© SCERT not to be republished

ई) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१) भारतमाता कीदृशी अस्ति ?

२) देशरक्षणाय जनाः किं कर्तुं सिद्धाः भवेयुः ?

३) कष्टकाले, युद्धे च कथं वर्तितव्यम् ?

४) कविः कीदृशकालेऽपि देशरक्षणं कर्तव्यमिति अस्मान् बोधयति ?

५) गीतस्य नूतनशीर्षिकां लिखन्तु ।

III. स्वीयरचना

अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. भारतमाता किमर्थं प्राणदायिनी इति वर्णिता ?

२. देशस्य रक्षणार्थं भवन्तः किं कुर्वन्ति ?

३. देशः नाम किमिति भवन्तः चिन्तयन्ति ?

४. मातृदेशरक्षणार्थम् अस्माभिः किं कर्तव्यमिति अंशम् अधिकृत्य स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

५. गीतस्य भावं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

©SCERT not to be republished

IV. पदजालाभिवृद्धिः

१. देशरक्षणाय भारतीयाः किं कुर्युः इति लिखन्तु ।

उदा : देशरक्षणाय भारतीयाः सर्वदा ऐक्यभावनां प्रदर्शयेयुः ।

भारतीयाः

१. ....

२. ....

३. ....

४. ....

५. ....

२. ताम्, न्तु इत्यक्षराणि पदस्यान्ते उपयुज्य नूतनक्रियापदानि लिखन्तु ।

उदा : वर्धताम् नन्दन्तु

ताम्	न्तु
....	....
....	....
....	....

३ अधः दत्तम् उदाहरणम् अनुसृत्य धातुरूपाणां वचनान्तराणि लिखन्तु, तानि उपयुज्य नूतनवाक्यानि रचयन्तु ।

उदा : वन्दते

वन्दताम्	वन्देताम्	वन्दन्ताम्
भवान् भारतदेशं वन्दताम्	भवन्तौ भारतदेशं वन्देताम्	भवन्तः भारतदेशं वन्दन्ताम्

१.सेवते २. वर्तते ३. वर्धते ४. एधते

उदा : पठति

पठतु	पठताम्	पठन्तु
सा गृहे पठतु	ते गृहे पठताम्	ताः गृहे पठन्तु

१. वदति २. लिखति ३. पश्यति ४. पिबति ५. पचति

४. अधः दत्तम् उदाहरणं दृष्ट्वा तदनुगुणं पदानाम् अर्थं विवृण्वन्तु ।

उदा - शक्तिदा - या शक्तिं ददाति ।

१. मुक्तिदा -

२. भुक्तिदा -

३. सुखदा -

४. धनदा -

५. प्राणदा -

© SCERT not to be republished

V. सर्जनात्मकता

१. गीतस्य भावं निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

२. शान्तिप्रबोधकं चित्रं रचयन्तु ।

३. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

ఎందరో వీరులు భారతదేశంలో పుట్టారు. వీరు దేశక్షేమం కొరకు ఎంతో కృషి చేశారు. ప్రాణాలు అర్పించారు. వారి శ్వాస దేశము యొక్క స్వాతంత్ర్యసంపాదనమే, భారతమాతస్వేచ్ఛయే. వారంతా మనందరికీ ఆదర్శప్రాయులు.

VI. प्रशंसा

कञ्चन देशभक्तम् अधिकृत्य चर्चां कुर्वन्तु ।

VII. भाषांशाः

गुरु-लघुनिरूपणम्

भवन्तः श्लोकान् पठन्ति । गीतानि रागयुक्ततया गायन्ति । तथा गानेन आनन्दः जायते । तथा किमर्थं भवति इत्युक्ते श्लोकगीतादिषु लयबद्धताम् आनेतुं केचन नियमाः कल्पिताः सन्ति । तेषां नियमानाम् अनुसारं श्लोकाः गीतानि च विरच्यन्ते ।

अ). अधः दत्तानि अक्षराणि उच्चारयन्तु ।

१) अ, इ, उ, ऋ , ए, ओ, क, जि, श, स, न, हि, च, झ, षि, फ, र, नि, भ, यि, ब, लि

एतानि अक्षराणि उच्चारयितुं कियान् समयः अपेक्ष्यते ?

२) आ, ई, ऊ, ऐ, औ, गं, नः, सा, ती, शू, तृ, घौ, दं, सै, डू, कौ, मन्, फः, हं, श्री

ईदृशानि अक्षराणि उच्चारयितुं कियान् समयः अपेक्ष्यते ?

उभयोः उच्चारणे समयस्य न्यूनाधिक्यं ज्ञातवन्तः खलु !

- एकमात्राकाले उच्चारयितुं शक्यानि (१) भागे स्थितानि अक्षराणि ।
- एकमात्राधिककाले अर्थात् द्विमात्राकाले, त्रिमात्राकाले उच्चारयितुं शक्यानि (२) भागे स्थितानि अक्षराणि ।

ईदृशानि अक्षराणि अभिज्ञातुं पूर्वजाः चिह्नद्वयम् असूचयन् । तत् चिह्नद्वयं पश्यन्तु ।

'एकमात्रो भवेत् ह्रस्वः' - अर्थात् ह्रस्वाक्षराणि "।" चिह्नेन सूच्यन्ते । एतत् चिह्नं "लघुरिति" कथयन्ति ।

' । ' - लघुः

'द्विमात्रो दीर्घ उच्यते' - अर्थात् लघोः अक्षरस्य उच्चारणे अपेक्षितसमयापेक्षया अधिकसमयः येषां अक्षराणाम् अपेक्ष्यते तानि अक्षराणि ' U ' चिह्नेन सूच्यन्ते । एतत् चिह्नं "गुरुरिति" कथयन्ति ।

' U ' - गुरुः

© SCERT not to be republished

आ) अधः दत्तानि पदानि पश्यन्तु । कथं लघुः गुरुश्च सूचितः इति अवगच्छन्तु ।

I U U स म र्थः	U I U दु र्ब लः	I U I U प रा क्र मः
U U दू रम्	I U I U नि र न्त रं	U U U स द्गु णः
U U स त्यम्	I U U सु शी ला	I I U म ति मान्

'I' 'U' लघु - गुरू-सहितानि अक्षराणि अभिज्ञातुं केचन अंशाः ज्ञातव्याः ।

इ) अधः दत्तानि पदानि पठन्तु ।

१) अर्कः, २) सज्जा, ३) नामन्

एतेषु पदेषु

प्रथमपदे	"र्क"	-	इदं संयुक्ताक्षरम् ।
द्वितीयपदे	"ज्जा"	-	इदं द्वित्वाक्षरम् ।
तृतीयपदे	"मन्"	-	इदं हलन्तपदम् ।

अतः ईदृशानि अक्षराणि कथं लघु - गुरूरिति निरूपणीयानीति पश्यन्तु ।

U U — U I

य ज्ञः — क र्म

संयुक्ताक्षरेभ्यः प्राक् स्थितानि अक्षराणि गुरूचिह्नेन सूचितानि खलु !

✶ अर्थात् संयुक्ताक्षरेभ्यः प्राक् स्थितानि अक्षराणि गुरूणि ।

ई) अधः दत्तानाम् अक्षराणां गुरुलघूनां निरूपणं कथं भवतीति पश्यन्तु ।

U U स त्ता	U I U U बु द्धि म त्ता	U I U U का र वे ल्लः
U I U प ल्ल वः	U U U क ल्लो लः	U U फु ल्लः

उपरि दत्तेषु पदेषु द्वित्वाक्षरेभ्यः पुरतः स्थितानि अक्षराणि गुरुणीति सूचितानि ।

✶ अतः संयुक्ताक्षरेभ्यः, द्वित्वाक्षरेभ्यः प्राक् स्थितानि अक्षराणि गुरूणि ।

© SCERT not to be republished

★ **अनुस्वारेण सहितानि अक्षराणि, विसर्गहिताक्षराणि च गुरूणि ।**

यथा -

U U	I I U	I U	I U
भावः	सकलं	तिलः	फलं
I I U	I I U	I U	I U
अमरं	समरं	करः	स्वरः

एवमेव -

I U	U U	U I U
गु णिन्	श्रृ ण्वन्	चि न्त यन्

उपरि स्थितेषु पदेषु हलन्ताक्षराणि गुरूणीति सूचितानि खलु !

* **अतः हलन्ताक्षाणि गुरूणि ।**

एवं प्रकारेण गुरुलघूनाम् अभिज्ञानं श्लोकगीतरचनायै उपयुक्तेषु नियमेषु प्रथमः नियमः।

उ) अधः दत्तानां पदानां गुरु-लघुचिह्नानि लिखन्तु ।

१. पुण्डरीकम्   २. मनुष्यः   ३. विज्ञानम्   ४. तद्विताः   ५. रज्जुः
६. षण्णवतिः   ७. दुर्योधनः   ८. धृतराष्ट्रः   ९. आञ्जनेयः   १०. शशाङ्कः

(ऊ) गुरुलघुज्ञानाय कश्चन श्लोकः वर्तते अवगच्छतु ।

'सानुस्वारो विसर्गान्तः दीर्घो युक्तपरश्च यः ।
वा पादान्ते त्वसौ ग्वक्रः ज्ञेयोऽन्यो मात्रिको लृजुः ॥ इति

परियोजनाकार्यम्

संस्कृते देशभक्तिगीतानि सङ्गृह्य प्रदर्शयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. गीतस्य भावः अवगतः, भावानुगुणं सस्वरं गातुं शक्नोमि ।		
२. गीतस्य भावं स्वीयवाक्यैः लेखितुं शक्नोमि ।		
३. देशसेवकानां नामानि वक्तुं शक्नोमि ।		
४. शान्तिप्रबोधकं चित्रमेकं रचयितुं शक्नोमि ।		

© SCERT not to be republished